

ZAŠTITA SPOMENIKA KULTURE U DOLINI TREBIŠNJICE

UVOD

Kad se 1964. g. završi prva faza izgradnje hidroenergetskog sistema »Trebišnjica«, tada će ukroćene vode Trebišnjice preplaviti površinu od 2.800 ha i formirati veliko akumulaciono jezero od Bileće do Grančareva. Kota uspora ovog bazena iznosi 400 m. U jezero, čija je najveća dubina 70 m, utonuće sela Panik, Orah, Čepelica i Miruše sa svojih 170 domova. Zajedno sa selima voda će potopiti i mnogobrojne spomenike prošlosti. Čovjek je, naime, u ovim krajevima živio, gotovo u kontinuitetu, još od paleolita i prilagođavao svoj život plahoj rijeci i škrtom krševitom zemljištu (sl. 1).

Problem spasavanja najznačajnijih spomenika iz ove doline već je razmatrala, na inicijativu Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR BiH, jedna savezna komisija konzervatora koju su sačinjavali prof. arh. Đurđe Bošković, dr Cvito Fisković, prof. Radivoje Ljubinković, ing. arh. Džemal Čelić, slikar — restaurator Rajko Sikimić, Šefik Bešlić, direktor Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, Mirko Kujačić, direktor Zavoda u Mostaru, Zdravko Kajmaković, konzervator i Ljubinka Kojić, direktor Zavičajnog muzeja u Trebinju. Još 1959. g. ova je komisija obišla i proučila manastir Dobrićevo u Paniku, kao i stari most u selu Arslanagića Most, te donijela sugestije i zaključke o zaštitnim mjerama koje je potrebno preduzeti da se ova dva značajna spomenika kulture iz doline Trebišnjice prenesu i spasu od potapanja. Već tada je ova komisija ukazala na veliki umjetnički i kulturno-nacionalni značaj, u prvom redu, manastira Dobrićeva, čija crkva, starija od XVII vijeka, a napose bogatstvo fresaka iz početka XVII stoljeća, predstavljaju značajnu umjetničku i kulturnu vrijednost.

Što se tiče staroga mosta preko Trebišnjice u Arslanagića Mostu, koji je prema narodnom predanju dao sagraditi veliki vezir Mehmed-paša Sokolović u XVI vijeku, on po svojoj arhitektonici

i tehnicima gradnje svakako spada među najljepše spomenike te vrste iz naše turcike, pa bi ga, makar i onako osakaćenog kakav je danas (most je naime oštećen u prošlom ratu), trebalo sačuvati i prenijeti izvan ugroženog područja, i to u Trebinje na lokalitet Gorica, gdje bi u sličnom ambijentu i dalje služio svojoj svrsi.

Problem spasavanja spomenika iz doline Trebišnjice postavlja se ne samo kao zadatak stručnjaka i konzervatora jedne republike, u ovom slučaju Bosne i Hercegovine, nego kao problem koji ima jugoslovenski značaj. To i jest pravi razlog koji nas navodi da obavijestimo našu širu javnost o bogatom spomeničkom fondu bazena Trebišnjice i neodložnoj i imperativnoj potrebi da se najvredniji dio toga kulturnog blaga spase i za buduće generacije, a ostalo, u prvom redu bogati arheološki i etnološki fond, sistematski prouči.

Isto tako smatramo da u ovoj akciji spasavanja kulturno-umjetničkih spomenika iz doline Trebišnjice, kada S3 pristupi realizaciji ovoga programa, treba da učestvuju stručnjaci iz cijele zemlje, da i na taj način akcija spasavanja dobije širi, jugoslavenski karakter.

Osim Dobrićeva i Arslanagića mosta, ovo je područje veoma bogato i brojnim arheološkim spomenicima iz svih kulturnih epoha, tako da najveći dio spomenika koji odlaze pod vodu sačinjavaju baš arheološki objekti. Na žalost, ovaj kraj još uvijek nije arheološki dovoljno ispitan. Zato su ovi arheološki spomenici sa naučnog gledišta vrlo značajni i interesantni, pa ih svakako treba prije potapanja sistematski naučno ispitati, a djelimično i spasiti prenosom u muzeje, odnosno konzervacijom in situ, ako bi se za to pokazala potreba.

Sistematsko kompleksno rekognosciranje cijelog područja bazena Trebišnjice, koje je ugroženo izgradnjom novog giganta naše hidroenergetike, po želji i u režiji HE Trebišnjica, organizovao je

također Zavod u Sarajevu. Formirana je ekipa od 14 stručnjaka, konzervatora i muzealaca, koja je u vremenu od 5. do 15. maja 1960. godine detaljno ispitala sav sa spomeničkog gledišta ugroženi teren od Bileće do Trebinja. Ovu su komisiju sačinjavali, od konzervatora: Šefik Bešlagić, direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR BiH i Mirko Kujačić, direktor Zavoda u Mostaru, zatim ing. Viktor Ržehak, konzervator za prirodne rijetkosti, Ivo Bojanovski i Zdravko Kajmaković, konzervatori Zemaljskog Zavoda u Sarajevu, Vukosava Atanacković, konzervator Zavoda u Mostaru, Mato Biško, tehničar-konzervator Zavoda u Sarajevu, i fotografi Zavoda u Sarajevu i Mostaru Ranko Rosić i Ćiro Rajić. Od ostalih stručnjaka u rekognosciranju su učestvovali arheolozi Zemaljskog muzeja u Sarajevu: prof. Marko Vego, viši naučni saradnik, dr Irma Čremošnik, naučni saradnik, i Borivoje Čović, kustos, a Zavičajni muzej u Trebinju predstavljala je Ljubinka Kojić, upravnik muzeja. Predstavnik investitora i predsjednik komisije bio je ing. Pavao Ramljak.

Pošto su pregledana, svi arhitektonski i likovni spomenici i sistematski pretražen sav arheološki fond do nivoa potapanja kao i onaj koji je ugrožen radovima na izgradnji tunela i cjevovoda u Mokrom polju kraj Trebinja (u blizini ruševina srednjovjekovne crkve sv. Petra u Čičevu), komisija je investitoru podnijela zajedničku preporuku o vrsti, obimu i finansijskom programu spasavalačkih radova na spomenicima kulture na cijelom području doline rijeke Trebišnjice do Trebinja, koji su ugroženi izgradnjom HE Trebišnjica. Tim minimalnim programom predviđeno je da se bogati arheološki fond naučno ispita sa svom potrebnom dokumentacijom i na taj način spasi za nauku i kulturu, dok je za objekte velike spomeničke vrijednosti, kao što su manastir Dobrićevo, stari most *n* Arslanagića Mostu i neki stećci, podnesen prijedlog da se prenesu izvan budućeg jezera.

Kulturno-istorijski značaj ovog područja ne potvrđuju samo spomenici praistorije, antike, srednjeg vijeka i drugi, nego i bogati etnografski materijal, koji ovom području sa etnološkog gledišta daje biljeg jedne osobene cjeline.

Potapanjem ovog područja gotovo 200 domova je osuđeno da zauvijek nestane sa tla na kojem su njihovi stanovnici generacijama izgrađivali svoju narodnu tradiciju, običaje i folklor i tako formirali svoju etnološku individualnost. Onoga časa kada se ovaj živi etnološki organizam rasprši na sve strane, nestaće, i to zauvijek, i onog bogatog etnografskog nasljeđa koje su ovdje izgradili vijekovi. Nakon toga se život ove etnološke cjeline neće više nikad obnoviti. Stoga je veoma važan zadatak i obaveza, ne samo investitora HE Trebišnjica, nego i cijele naše zajednice, da se etnološko blago ovog područja naučno obradi, tim više što ovo područje u potpunosti još nije pro-

učeno. To donekle naša zajednica i duguje prema žrtvi koju ovi ljudi čine napuštajući radi interesa zajednice svoja pradjedovska ognjišta.

Prije prvog svjetskog rata etnografski je ovaj kraj obrađivalo nekoliko naučnih radnika (Dedićer, Jireček i dr.), ali ta istraživanja nisu dala zaokruženu cjelinu. Osim toga, ostaje vrlo važan zadatak da se životni razvoj tog etnološkog organizma kroz posljednjih pedesetak godina, tako značajnih u životu naših naroda, sve do najnovijih istorijskih preobražaja naše zemlje, ispita i naučno obradi. To bi bila naša dužnost sve kad i ne bi bilo u pitanju potpuno uništenje ovog etnološkog individualiteta.

Zavičajni muzej u Trebinju i Zavod za zaštitu spomenika kulture u Mostaru, kao neposredno zainteresovane i nadležne ustanove, shvatajući svu važnost ovog problema, stavili su u svoj plan, kao jedan od prioritarnih zadataka, sistematsko i detaljno etnografsko proučavanje ovog kraja sa iscrpnom dokumentacijom i naučnom obradom etnološkog materijala iz područja buduće akumulacije hidrosistema Trebišnjice. Po ovom planu, a u suradnji sa HE Trebišnjica, prethodno rekognosciranje terena u svrhu donošenja plana rada obavili su prof. dr Milenko Filipović i prof. Orhan Zupčević. Investitoru je podnesena preporuka i predračun sredstava koja su potrebna za detaljno etnografsko studiranje bazena rijeke Trebišnjice.

Nezavisno od ove akcije, na tom je poslu radio i Zemaljski muzej u Sarajevu. Jedna ekipa etnologa Zemaljskog muzeja (Zorica Čulić, Cvetko Popović i Vlajko Palavestra) već je obišla ugroženo područje i sakupila bogat etnografski i folklorni materijal. To je samo prvi dio ove akcije, koju će Zemaljski muzej nastaviti i slijedećih godina.

Kad voda potopi dolinu Trebišnjice u području Rudina, te se formira prostrano i duboko jezero, jednu ljepotu prirode zamijeniće druga ljepota — vodeno ogledalo jezera daće ovom izrazito kraškom ambijentu bitno drukčiji, pitomiji ugođaj! Izmijeniće se i sama priroda ovog kraja. U dubinama zelenog jezera nestaće i brojne prirodne rijetkosti (pećine, ponori, izvori, rijetka flora i fauna, razne specifičnosti krša i drugo), ili će se njihov izgled i funkcija bitno izmijeniti. Komisija stručnjaka Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine i o tome je vodila računa. Investitoru su i u tom pogledu date preporuke i prikupljeni brojni podaci o prirodnim rijetkostima ovoga kraja.

Rezultati rada Komisije na registrovanju i zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u ugroženom dijelu doline Trebišnjice iznose se u bitnim crtama u priloženim člancima. Ovo činimo u želji da se i naša šira javnost upozna sa bogatstvom spomenika iz ovog teritorijalno ograničenog kraja i s njihovom sudbinom,